

Hand-out, 1 oktober 2018

Het spanningsveld tussen particularisme en universalisme: een bijbels-theologische beschouwing over de spanning in Tenach tussen de God van Israël en de God van alle mensen.

Joep Dubbink

Het probleem

Inleiding

Gaat het in de Bijbel allereerst om (de God van) Israël, en dan in tweede instantie om de God van alle mensen? Of omgekeerd: is de God van Israël óók de God van Israël / de synagoge, een beetje meer dan van anderen?

Spanning algemeen-bijzonder

Discussie op www.liberaalchristendom.nl over de (niet-) noodzaak van Israëltheologie. Liberaal: het algemene is leidend. Ds. Jan Offringa: 'Elke claim om uitverkoren volk te zijn, zowel van Joden als Christenen, is ongeloofwaardig geworden, is een religieuze constructie waar het eigenbelang vanaf spat'.

Frans Breukelman en het 'pars pro toto'

Samengevat: het gaat in Israël *pars pro toto* om heel de mensheid. "Dit radicale bijbelse particularisme is ... de kracht en het geheim van het bijbelse universalisme. De geschiedenis van God met Israël op het "land" dat Hij hun gaf, is *pars pro toto* de geschiedenis van God-met-ons-allen op de ganse "aarde".

Mooie formule, de goede richting wijzend. Maar formules zijn soms bezweringen, minstens ook achter het probleem kijken.

Verbreiding en verdieping

Historisch: 'de carrière van de Heere'

Herkomst van het geloof in J-H-W-H, en zijn 'carrière' tot uiteindelijk enige God van Israël. Geen filosofisch monotheïsme, wel strijd.

Afgodenpolemieken

- Ark bij de Filistijnen (1 Sam. 5:1-5)
- Elia op de Karmel (1 Kon. 18)
- Deutero-Jesaja (bijv. Jes. 44:9-20)
- Psalm 82

God staat in de vergadering der goden, Hij houdt gericht te midden der goden. Hoelang zult gij onrechtvaardig richten, en de goddelozen gunst bewijzen? *sela* Richt de geringe en de wees, doet recht de ellendige en de behoeftige, bevrijdt de geringe en de arme,

redt hem uit der goddelozen hand.

...

Wel heb Ik gezegd: Gij zijt goden, ja, allen zonen des Allerhoogsten; nochtans zult gij sterven als mensen, als een der vorsten zult gij vallen.

(Ps. 82:1a-4, 6-7, NBG'51)

Teksten die neigen naar universaliteit

- Abram en Melchisedek (Gen. 14:18-22): 'priester van de allerhoogste God' (=JHWH)
- Abraham in Gerar ('geen ontzag voor God')
- Naäman (2 Koningen 5): Israëlitische aarde, en aanbidden van Rimmon.
- Micha 4:1-5, 'Völkerwallfahrt'

...

Want alle volkeren wandelen elk in de naam van zijn god, maar wij zullen wandelen

in de naam van de HERE, onze God, voor altoos en immer.

(Mi. 4:5, NBG'51)

Globalisering – de Babylonische ballingschap

Juda in de grote wereld, veranderingen.

Babylonische religiepolitiek (vgl. Dan. 5:3).

Schepping en vloed

Interactie met Mesopotamië brengt de noodzaak mee tot vertellen van scheppings- en vloedverhalen. Universeel? Literaire afhankelijkheid van Gilgamesj- en Atrachasis-epos, *maar* met behoud van eigen geestelijke inhoud.

'Vorbau der Urgeschichte' (Von Rad). Maar dan toch maar voorgebouwd! De bijbel begint niet bij Abraham.

Voorlopige conclusies

- JHWH is weliswaar de God van Israël, maar *als zodanig* ook de god die hemel en aarde gemaakt heeft en met *alle* volkeren van doen heeft.
- In de toespitsing op de enkeling gaat het om het geheel. Noach: de schepping wordt gered en in via de enkeling, de rechtvaardige, met zijn nageslacht.

Cyrus

De val van Babel door toedoen van Cyrus. Verschil in godsdienstpolitiek Babyloniërs – Perzen, de laatsten zijn veel 'liberaler'.

Deutero-Jesaja (Jes. 40-55) denkt het diepst door over de samenhang tussen particulier en universeel.

- 24 Zo zegt JHWH, je verlosser en je boetseerder vanaf de moederschoot:
 24 Ik ben JHWH, die alles doet die de hemel uitspreidt – ik alleen die de aarde uithamert – wie is er bij mij?
 25 die de tekenen van de orakelpriesters tenietdoet, hij maakt waarzeggers belachelijk, die wijzen naar de achtergrond dringt hij bespot hun kennis;
 26 die het woord van zijn knecht doet stáán het woord van zijn boden volvoert hij; *hij* is het die tot Jeruzalem zegt: ‘Het zal bewoond worden’ en tot de steden van Juda: ‘Ze zullen herbouwd worden en haar puinhopen richt ik op’;
 27 die tot de diepte zegt ‘word droog, en je stromen droog ik op’;
 28 die over Cyrus zegt: ‘Mijn herder [*is hij*], al wat hij wil volvoert hij’ zeggend over Jeruzalem: ‘ze zal gebouwd worden en de tempel zal grondvest worden.’
 (Jes. 44:24-28)

Samenhang tussen schepping en verlossing, universeel en bijzonder. JHWH als de drijvende kracht achter de geschiedenis. Cyrus als herder en in het volgende hoofdstuk als ‘gezalfd’, Messias. ‘De grote Cyrus als knechtje opgeroepen ter wille van de geschiedenis van God met zijn volk’ (Karel Deurloo). JHWH tot Cyrus:

- 3 ‘...Ik geef je de rijkdommen der duisternis de schatten die verborgen zijn omwille daarvan, dat je zult weten dat ik, JHWH, het ben die je bij je naam heb geroepen, de God van Israël. (Jes. 45:3)

‘dat je zult weten...’ Hoe moet dit begrepen worden? Cyrus was en blijft Marduk-aanhanger.

Andere teksten

Er is veel en veel meer.

- Ezra 9-10, Neh. 13:23-28, tenenkrommend naar binnen gericht, nauwe interpretatie van Deut. 23 (verbod vermenging met Kanaänieten) waardoor reeds gesloten huwelijken met Kanaänitische vrouwen ontbonden moeten worden, en zij met kinderen en al weggestuurd.
- Er is ook een veel ruimere interpretatie:

- 6 De vreemdelingen die zich aansluiten bij JHWH en de naam van JHWH liefhebben door voor hem tot dienstknechten te zijn, ieder die de sabbat bewaart van ontheiliging en vasthoudt aan mijn verbond,
 7 hen breng ik naar mijn heilige berg en ik maak hen verheugd in mijn gebedshuis; hun brandoffers en hun slachtoffers zullen welkom zijn op mijn altaar want mijn huis zal een huis van gebed genoemd worden voor alle volkeren.
 (Jes. 56:6-7)

- Ruth: integratie van een Moabitische vrouw.
- Jona: Gods heil zelfs voor de aartsvijand.
- Amos 9:7: heilig huisje: zelfs de Exodus geen privilege voor Israël alleen.

Universeel / particulier, Joden en Christenen

Probleem ontstond bij de heidenchristenen. Na acceptatie (Hand. 15) ging het snel, en al na een eeuw wilden sommigen (Marcion) van dat particularistische OT af. Trouwens ook van God de schepper – daarom niet gelukt. Maar juiste plaatsbepaling blijft lastig. Israël kreeg zelden een goede plek in theologie, er kwam onder mom van universalisme nieuw particularisme: christenen t.o. de rest.

Afsluitende conclusies

Wie strikt particularistische teksten wil vinden, die kan die vinden; universalistische idem dito: hoe verhouden die lijnen zich tot elkaar?

- De particularistische is de grondlijn, anders verliezen we heel veel, raken we de bijbelse God kwijt en komen we uit bij een ‘algemene godheid’ die in niets meer verschilt van de afgoden.
- *Maar*: de universelelijn is er steeds als horizon bij inbegrepen en ook hard nodig als correctie. Zonder dat wordt het akelig naar binnen gericht. Israël-theologen van allerlei signatuur (van Christenen voor Israël’ tot ‘Amsterdams’) beseffen dat soms te weinig.

Het blijft evenwichtskunst, of dialectiek: beide hebben elkaar nodig, waar één lijn overheerst gaat het mis.